

STUDENTSKÉ PŘÍSPĚVKY

Pojem spravedlnosti – analýza problému

Tomáš Tyl*

*Když hyne spravedlnost, ztrácí se pro lidi
smysl dalšího života na zemi.*

(Immanuel Kant)¹

ÚVOD

Jen málokteré slovo má tak dlouhou a pohnutou historii jako „spravedlnost“. Vždyť které jiné slovo naleznete vytesáno na starověkých chrámech, zpodobněno jako bohyně, různými způsoby ztvárněno na nejstarších papýrech, v nejstarších knihách, jež jsou dokonce vydávány za boží dílo?! S jistotou můžeme říci, že spravedlnost je pojem, který je používán již několik tisíc let a to zřejmě ve všech jazycích světa. Hledání spravedlnosti, respektive obsahu či významu slova spravedlnost náleží k nejstarším údělům filozofie a dále z ní vycházejících nebo na ni navazujících věd a sociokulturních systémů, jakými je právo, náboženství, etika, ale i další vědy, které běžně chápeme jako součást filozofie (namátkou: ontologie, gnozeologie etc.). Žijeme v době, kdy se mnoho lidí ohání spravedlností jako nejostřejší zbraní a osobuje si právo říkat, co je správné, potažmo spravedlivé, kdo má v daném sporu pravdu a komu má být za pravdu dáno, „neboť tak je to správné“, ale přitom si vůbec neuvědomuje, co se pod slupkou těchto slov skrývá, jinak řečeno: Co vlastně dotyčný říká?! Spravedlnost či „správnost“ není jen „známkou kvality“, dosti podobné nápisům „made in...“, ale je to nedozírně hluboký filozoficko – právní komplex problémů.

Pojem spravedlnosti nesmí být zneužíván, musí být chápán ve svém vlastním historickém kontextu, a právě proto je nutné se jím zabývat a neodsouvat tento pojem jako „jasný a neměnný“ na „vedlejší koleji vnímání“.

VÝCHOZÍ STANOVISKO, DEFINICE

Mohlo by se zdát, že lidstvo je snad již unaveno

přemýšlením o tom, co je to spravedlnost, neboť toto přemýšlení, jak již bylo řečeno, trvá několik tisíciletí. Jistá nechuť ke zkoumání ze strany lidí, kteří žijí takřka každý ze dne na den, zde nepochybně bude, je to však vcelku stejná nechuť, jako k přemýšlení nad jinými abstraktními pojmy. Spravedlnost – ať chceme nebo ne – je abstraktním pojmem, neméně obtížným pro utvoření představy jako pojmy čas, prostor, nejsoucno... Po celá staletí se rozliční filozofové a myslitelé snaží „chytit a spoutat“ pojem spravedlnosti do okovů ustálené, oficiální definice – marně. Ovšem důležitost spravedlnosti dokazuje již jen fakt, že každý významnější autor, zabývající se filozofií či jí blízkými obory, má potřebu vyjádřit se k tomuto pojmu. Má-li téměř každý „klasický autor“ tuto potřebu, pak je jisté, že pojem spravedlnosti a otázky kolem ní nejsou mrtvým, uzavřeným problémem. Je zde však vhodné připomenout, že si jen stěží dokážeme představit, jaké množství názorů na spravedlnost upadlo v zapomenutí v průběhu času, když jen počet „klasických autorů“ dosahuje nejméně několika desítek.

Za cíl je zde kladena analýza problému, tedy uvedení a vysvětlení některých (avšak zdaleka ne všech)² pohledů na danou problematiku, pokus o postihnání historického vývoje pojmu a částečný náhled na spravedlnost v dnešním slova smyslu a v souvislostech současných i minulých filozofických koncepcí. Obtížné je dodržení rámce tématu, neboť pojem spravedlnosti se ve svém jádru natolik proplétá s dalšími pojmy, že lze velmi snadno „sklouznout“ k řešení jiného problému. Jmenujme příbuzné pojmy jako právo (versus bezpráví), morálka, zákon, svoboda, pravda a mnoho dalších. Již na tomto místě vidíme jistou provázanost všech výše uvedených pojmů se spravedlností a je tedy vhodné připomenout, že spravedlnost není zdaleka samostatným pojmem a skládá se z mnoha „subproblémů“, ale

* Tomáš Tyl, student Právnické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

¹ Překlad citátu I. Kanta převzat z VEČEŘA, M.: Spravedlnost v právu, (1. vyd., Brno 1997, str. 7).

² Zavrnutí pokusu o postihnání všech koncepcí spravedlnosti není nechtějí se touto otázkou zabývat, ale jen prostým vyjádřením nespůsobilosti tohoto úkolu a to s ohledem na všechny myslitele, jejichž myšlenky dávno zmizely v propadlišti času a rovněž jistým omezením rozsahu práce, přičemž by si splnění výše uvedeného úkolu vyžádalo zajisté práci v rozsahu na několik set stran textu.

i dalších rovnocenných problémů³, s nimiž tvoří celou síť filozofických otázek, ale rovněž otázek práva.

SPRAVEDLNOST JAKO SPOLEČENSKÝ JEV

Spravedlnost je základním principem práva, proto se zpětně i právo snaží vymezit spravedlnost a to za pomoci filozofie. Někdy bývají slova „právo“ a „spravedlnost“ brána jako synonyma, ale tento pojem je velmi relativní. To, co je pro jednoho spravedlností, může být pro druhého bezprávím. Tato myšlenka nás přivádí ke zjištění, že spravedlnost má jistou subjektivní povahu a jen málokdy o spravedlnosti uvažujeme v objektivním měřítku, jako například „spravedlnost jako transcendentno“. Subjektivní vnímání se dá vyjádřit lidově: „Toto je MOJE spravedlnost a TVOJE spravedlnost mne nezajímá“. Ve filozofickém přístupu však můžeme chápat i objektivní spravedlnost, která je všeobecně platná (tedy spravedlnost, která je stejná pro všechny bez slov „... MOJE – TVOJE...“), bývá obvykle odvozována od „absolutního vědění“, jakým je například Bůh a Písmo svaté v křesťanské tradici či lidský rozum jako nezpochybnitelný zdroj správného vědění (typické u racionalistů)⁴. Pokud nahlédneme na spravedlnost z pozice práva, pak je objektivní spravedlnost pro existenci práva, které není bezprávím, bezpodmínečně nutná. Z výše uvedeného příkladu také vyplývá další vlastnost spravedlnosti: reciprocita čili vzájemnost. K tomu, aby existovala spravedlnost, musí vzniknout „společenský vztah“, kontakt, vzájemná interakce nejméně dvou osob⁵. Člověk je zde představován jako „zoon politikon“, tvor, který se stává lidskou bytostí teprve v kontaktu s jinými lidmi. Vztah, který tak vzniká a má být spravedlivý musí být tedy vztahem rovnocenným či rovným. Přistupuje zde další prvek – rovnost – který má i další synonyma a vyjádření, jako například rovnováha (i zmíněná rovnocennost). Použití těchto slov je víceméně jen otázkou jazykového citu. Pokud bychom hledali nějakou definici spravedlnosti, obecně a snad nejjednodušším způsobem lze říci, že: „Spravedlnost je rovnováha ve společenském vztahu“. Takovým společenským

vztahem může být již samotná jednoduchá komunikace, kdy osoba A poskytne osobě B určitou informaci a osoba B na tuto informaci nějak zareaguje, což je odpovědí pro osobu A⁶. Tedy osoba A sděluje nějakou informaci a za ni dostává odpověď jako odměnu či směnu informace od osoby B. Délka projevu osoby B ani další atributy nás v této chvíli nezajímají. Došlo ke vzniku společenského vztahu, který je na své nejnižší úrovni rovný a spravedlivý – něco bylo dáno, něco bylo obdrženo. Tato úroveň spravedlnosti nás však neuspokojí, neboť zde chybí ostatní atributy, z nichž nejdůležitější je kvalita. Teprve v okamžiku, kdy začneme brát v úvahu i kvalitu vztahu, jedná se o spravedlnost, jak ji dnes chápeme my a jak ji může posuzovat i právo. Vztah se stává nespravedlivým již v okamžiku, kdy osoba A sdělí osobě B informaci, která má pro B jistou cenu (například následný způsob chování v určité situaci, cokoliv z čeho by osoba B mohla mít prospěch, včetně zabránění škody) a B neposkytne A žádnou informaci či informaci pro A bezcennou, případně méněcennou jako protihodnotu za prvotní informaci. V té chvíli není kvalita stejná a vztah se stává nerovnovázným. Potažmo zde nastává nespravedlnost, jako okamžitý důsledek nerovnováhy (v našem hrubě zjednodušeném modelu A/B nemusí mít v dané chvíli nerovnováha žádný vážný následek, ale může být i předmětem žaloby). Spravedlnost v tomto pojetí vyžaduje jistou kvalitu, jako koeficient rovnováhy. Tato rovnováha však také nevzniká „sama od sebe“. Dále totiž můžeme z našeho příkladu odvodit, že se spravedlnost opírá o (byť skrytou a neuvědomělou) morálku a ctnost – oba pojmy se projevují v případě, kdy člověk jako společenský tvor cítí potřebu někoho o něčem informovat a tím ho například varovat před nebezpečím (v běžném společenském kontaktu bývá odměnou slovo „Děkuji“ a je chápáno jako morální takto projevit vděčnost, jako minimální kompenzaci za sdělenou informaci) a současně druhá strana svým projevem (hodnoceným jako „morální“) ukazuje respektování druhých (tedy osoby sdělující). V různých slovnících lze nalézt definice spravedlnosti, jako výstižnou považují definici ve Slovníku českého práva: „... Pojmy spravedlnosti a nespravedlnosti nehodnotí ten či onen izolovaný jev, ale poměr několika jevů z hlediska

³ Pojmy „subproblém“ a „rovnocenný problém“ je třeba brát jako terminus technicus, přičemž subproblém je problém nižšího řádu, jehož spojením s dalšími subproblémy se dochází k tvorbě definice spravedlnosti (například „rovnováha“ může být sama o sobě filozofickým problémem, v přidružení k pojmu „vztah“ se počíná tvořit jistá definice spravedlnosti, viz dále v textu), „rovnocenným problémem“ se myslí například pojem „svoboda“, jehož definici můžeme utvořit z podobných „subproblémů“ a to nezávisle na pojmu „spravedlnost“ (tedy například v definici svobody nemusí být pojem spravedlnost nutně zahrnut a lze jej nahradit jinými, resp. podobnými „subproblémy“).

⁴ Racionalisty zde není myšlen jen HOBBS A LOCKE, ale například již HUGO GROTIUS, jehož „právo všech národů – ius gentium“ má za základ právo a spravedlnost, jejichž pramenem je přirozenost (=vycházející z rozumu) a dohoda národů. Zdroj: RÁZKOVÁ, R.: Dějiny právní filozofie, (vyd. 2., Brno 1997, str. 105).

⁵ Neberme v úvahu například vztah člověk – zvíře, kdy člověk rozděljuje (spravedlivě) například potravu zvířatům. Takový vztah nelze považovat za společenský, jedná se nám totiž jen o společenství lidí – bez tohoto předpokladu by nemělo smysl ani filozofické, ani právní tázání a to nejen po spravedlnosti. Pokud bychom připustili výše uvedený vztah člověk – zvíře, museli bychom zákonitě připustit další vztahy člověka ke všem živým tvorům a později bychom se mohli utápět v myšlenkách animismu, že každá věc je živá atd.

⁶ Za reakci lze považovat i mlčení (například jako tichý souhlas nebo projev opovržení druhým atp.).

roztřídění dobra a zla, rovnosti a nerovnosti atp. mezi lidmi... mezi zločinem a trestem, mezi právy a povinnostmi, mezi důstojností člověka a jejím společenským uznáním atd. ...⁷. Aby tato definice, tvořená z právníckého pohledu, byla kompletní, doplňme zde ještě definici filozofickou: „Pojem spravedlnosti zahrnuje na jedné straně morální princip požadující respektování právní normy, na druhé straně ctnost spočívající v respektování práv druhých...“⁸. Tato definice však dle mého názoru není zcela v pořádku, neboť k dosažení spravedlnosti vyžaduje „...respektování PRÁVNÍ normy...“. Domnívám se, že spravedlnost není jen věcí právních norem, ale existuje již na základní rovině normy morální⁹. Cožpak by bylo možné, aby byly v právu, resp. v zákonech zachyceny veškeré mezilidské vztahy (rozuměj: konkrétní vztahy), při nichž nalezneme sebesteňší náznak nespravedlnosti? Poněkud ironicky můžeme podotknout, že v kontinentálním systému práva to není možné vzhledem k obecnosti právních norem a v anglosaském právním systému díky kazuistické formě (ani právní precedenty nepředpokládají apriori každý budoucí vztah).

BYLO PŘED STO LETY JINAK?

Pokud se jen krátce, před vstupem do historického exkurzu, zamyslíme nad poměrně nedávnou minulostí (řekněme od 17. do 19. století), pak zajisté bude v této oblasti jednou z prvních otázek „Jak asi spravedlnost chápali naši předkové?“. Nikoliv ti slavní, ale ti, jež byli dříve nazýváni „lidmi všedního dne“ – mezi nimi i „rebelové“. Zdokonalili jsme pojmový aparát a umíme „škatulkovat“: aktivisté, anarchisté, nacionalisté, odpůrci globalizace... a mnoho dalších. To je jen špička ledovce. Ta však byla často (zcela stejně jako dnes) „hnací silou“ různých povstání „ve jménu spravedlnosti a za spravedlnost“, povstání byla obvykle stejně rychle ukončena, jak rychle také vzplanula. Pokud vezmeme v úvahu všechny doby, jejichž popis nám zachovaly dějiny v podobě kronik, soudních nálezů, právních knih a mnoha jiných spisů, pak dojdeme k závěru, že se od svých předků skutečně v postoji ke spravedlnosti příliš nelišíme. Snad na pocit nespravedlnosti dnes reagujeme „pružněji“ a odhodlaněji, ale pesimismus k dosažení spravedlnosti je nám jakoby vlastní – pesimistický názor není jen „výchylnou kyvadla doby“, ale trvá již několik desetiletí. Konkrétně,

v Riegrově Slovníku naučném z roku 1870 jsem v části o spravedlnosti (str. 908) našel mimo jiné následující pasáž: „Taktéž zákony nespravedlné vadí soudcům býti spravedlivými. Vůbec vykládá se spravedlnost co shoda jednání s právem. Nutno však, aby k určení právého smyslu těch slov pojmy pravdy a práva byly náležitě vytrženy, jelikož právo před rozumem a právo dle ustanovení lidského zde neb tam panujícího, mohou státi v odporu.“. Tedy zde máme důkaz, že ve spravedlnost se bohužel v našem právním systému (ba ani v c.k. právu) nedůvěřuje téměř 130 let!

S pádem víry v neomylnost Bible (první polovina 19. století) se odvažujeme více „reptat na veřejnosti“. Dá se předpokládat, že Bible poskytovala více „hranice spravedlnosti“ světské i nadlidské, ovšem představa, že lidé byli v minulosti se svým osudem zcela smířeni a nijak se proti nespravedlnosti nebouřili je mylná. Již při pohledu do archivních fondů vidíme, jak ohromné množství soudních sporů minulosti se nám zachovalo. Z toho jasně vyplývá, že i naši předkové se domáhali spravedlnosti často velmi vehementně. Nezbyvá tedy než konstatovat, že se pohled na vymáhání spravedlnosti či přímo na spravedlnost samotnou zřejmě za posledních několik set let příliš nezměnil.

ŘECKÁ MYTOLOGIE

Zřejmě jedním z nejstarších doložených zájmů o spravedlnost je řecká mytologie. V ní nalézáme postavu bohyně Diké. Její matkou byla bohyně Themis, představující právo (či dříve – historicky i fakticky – zákonný pořádek). Zeus, její otec a vládce všech lidí i bohů, ve spojení s Themis dává život třem sestrám, tzv. Hórám, bohyním ročních období ztělesňujících nejen růst a rozkvět v přírodě, plné zralosti a krásy, ale především zákonitě střídání těchto období, které je neměnné a neomylné: Eunomiá, Diké a Eirené. Eunomiá je zákonný řád, znamená systém a stálost, skutečně platné uspořádání světa. Eirené přináší mír a klid pramenící ze spokojenosti. Diké, její jasnozřivá sestra, představuje spravedlnost, potažmo i právo, a jako taková udržuje soužití lidí a bohů ve formě, jakou vytvořila Themis. V jejím jménu je už obsažena závaznost¹⁰, neboť „Diké odvozeno od deiknumi“ je překládáno ve smyslu ukázat, dávat návod, tedy návod, který je do značné míry závazkem¹¹. Podle zásady rovnosti (která je spravedlnosti vlastní, jak jsme uved-

⁷ Zkráceno z MADAR, Z. ET AL.: Slovník českého práva, (1. vyd., Praha 1995, 2 sv., str. 1063–1064).

⁸ Převzato z DUROZOI, G. – ROUSSEL, A.: Filozofický slovník, (1. vyd., Praha 1994, str. 285).

⁹ „Právní norma – elementární součást právního řádu, je obecně závazné pravidlo chování, stanovené nebo sankcionované státní mocí...“ – převzato z MADAR, Z. ET AL.: Slovník českého práva, (1. vyd., Praha 1995, 2 sv., str. 819). Spravedlnost se pohybuje na základě norem, které často nemají se státem nic společného – tyto normy jsou především označovány jako morální (tedy normy slušného chování), často souvisejí i s náboženskými normami atp. Pro ilustraci uveďme banální příklad: Když se prodavačka v obchodě chová k nějakému zákazníkovi při obsluze více s úsměvem než ke mně, pak toto mohu pocíťovat jako nespravedlivé, ale s nadsázkou řečeno, jen stěží mohu právní cestou za asistence státu donutit prodavačku ke stejnému úsměvu.

¹⁰ Převzato z HATTENHAUER, H.: Evropské dějiny práva, (1. vyd., Praha 1998, str. 46).

¹¹ Převzato a upraveno z MACHALOVÁ, T.: Úvod do právní filozofie, (1. díl, 1. vyd., Brno 1998, str. 125).

li výše) vystupuje proti každé zásadě – bohyni opačný princip. Proti zákonnému řádu (Eunomiá) vystupuje absence zákonného řádu Dysnomiá, proti klidu spor (tedy proti Eirené Amfilofíá) a proti Diké, jako spravedlnosti a právu, stojí Léthé, tedy věčné zapomení. Diké musí neustále bojovat o přežití, aby svět neupadl do noci a ztracení¹². Někdy je proti Diké přímo stavěna bohyně Adikia (bezprávi a nespravedlnost), ovšem vzhledem k tomu, že by to také měla být její sestra (ovšem měly by být jen výše jmenované tři, nikoliv čtyři), se zdá, že se jedná o pozdější „vynález“ Řeků a skutečným opakem Diké je původní Léthé – věčné zapomení. V tomto obraze nalezneme vysokou symboličnost. Zde je poukázáno na fakt, že právo, spravedlnost vycházející z řádu není něčím přirozeným, co lze kdykoliv kdekoliv nalézt a bez předchozího vývoje aplikovat. Ono „věčné zapomení“ k nám promlouvá hlubokým filozofickým poselstvím o nutnosti – potřebě – historie a kontinuity existence, která udržuje v chodu spravedlnost, morálku atd. Pokud zapomeneme na principy spravedlnosti, budované po staletí, pak ztvítězí Léthé a to by byl konec lidské kultury, konec lidskosti vůbec.

Diké byla vždy se svojí matkou Themidou po boku mocného Dia, když vykonával svoji soudcovskou moc. Themida zde stála jako ztělesnění zákonného pořádku (zákonosti jako takové) a Diké jako spravedlnost. Řekové zřejmě již poznali, že spravedlnost a zákonný pořádek nebývají totéž. U Římanů, již důsledných právníků, Diké a Themis splynuly v jedinou bohyni spravedlnosti a práva Justitii. Bylo by však hlubokým omylem se domnívat, že atributy „dnešní Justitie“ pocházející z Říma jsou původní – meč a váhy měla jako své symboly již řecká Themida! Nutno dodat, že spravedlnost byla skutečně řeckým bohům vlastní. Z mého pohledu jsou významné dva další příklady: Moiry a Thanatos. Moiry jsou pozoruhodně také dcerami Dia a Themidy (stejně jako Hóry) a nejednou byly zaměňovány. Ale Recko se nemýlilo rádo – proto ihned odlišilo tyto trojčata takřkajíc „na první pohled“. Moiry mají oproti mladistvým Hórám podobu stařen a snad ne náhodou připomínají naše „české Sudičky“. Moiry byly údajně tři – Klóthó, Lachesis a Atropos. Klóthó nit lidského života rozprává, Lachesis ji předla a dále rozvíjela a Atropos ji přestříhovala. Vše, co Moiry „upředou“ je dávno předurčeno, ony pouze pracují s látkou – obrazně ve stylu Moir: Moiry dostanou klubíčko našeho osudu, v němž je již vše předem dáno a osud jen rozplétají tak, jak jde lidský život. Ovšem nejen osudu lidského, Řekové mysleli na úplnou spravedlnost, proto i bohové mají svoje osudy a nemohou je nijak aktivně změnit, stejně jako smrtelníci. V tom jsou si všichni rovni. Druhý případ je stejně zřetelný:

Thanatos – bůh smrti a sama smrt, syn bohyně Nykty a boha věčné temnoty Tartara. Den smrti každého člověka je určen osudem a Thanatos má takřkajíc jen „výkonnou moc“, kdy tehdy bere duši člověka a odnáší ji do podsvětí Hádovi (je tedy absurdně vykonavatelem rozkazu, který nikdo nedal). Měří všem stejně, zcela spravedlivě – nadejde-li jejich čas, předem určený, dostaví se Thanatos, aby je „převl na druhý břeh“. Lze tedy říci, že u Řeků provází spravedlnost každého člověka od kolébky až po hrob. Nikdo není odpovědný za osud člověka – ten je jednoduše předem dán a je chápán jako spravedlivý, snad již proto, že nikdo neví, kdy nadejde „jeho čas“ (obdoba „veil of ignorance“ u Rawlse – viz dále).

ZNÁMÁ DÍLA O SPRAVEDLNOSTI

Upozorníme na Platóna, jako autora díla „Ústava neboli O spravedlnosti“. Tato kniha byla psána v letech 389 – 369 př. n.l. Nejdříve je připomínána definice spravedlnosti podle básníka Simónida: „Mluvit pravdu a dávat každému, co jsme mu dlužni“. Platón však nevěří ve správnost této definice, neboť by nás nutila škodit nepřítelům a činit je tak horšími a ještě nespravedlivějšími. Stejně zamítá i definici sofisty Thrasymacha, pro něhož „spravedlivé“ je to, co je výhodné pro silnějšího¹³. Zřejmě o jistou dobu dříve vzniká pojem „nomos“ jako spravedlivý zákon. Nomos původně znamenalo pastvinu, je to výraz příbuzný od slova „nemó“ (uděluji, přiděluji). Toto rozdělování pozemků probíhalo při veřejném shromáždění na místě k tomu vyhrazenému – pro obojí je výraz „agora“. Původně nomos neznamenal zákon, ale agorou schválený rozsudek, jeho podstatou nebyl příkaz. Bylo to spravedlivé přidělení statků k obživě, z čehož se později u Aristotela stejně jako u Římanů vyvinula tzv. iustitia distributiva (distributivní spravedlnost, tedy rozdělovací, též geometrická), vycházející z principu suum cuique¹⁴. Při distributivní spravedlnosti se rozdělují počty, odměny, peníze atd. a to podle různých hledisek osobních hodnot. Např. pro demokrata může být takovou osobní hodnotou svoboda. Rozděluje se však geometrickou řadou, tedy například občané s vyšším majetkem platí sice vyšší daně, ale na druhé straně obdrží větší práva. Oproti distributivní spravedlnosti stojí spravedlnost komutativní (= vyrovnávací, opravná, diortotická, směnná, ekvivalentní, aritmetická). Tento druh spravedlnosti není závislý na postavení osob ve společnosti, ale jeho cílem je dosažení ekvivalence, tedy například při prodeji–koupi zajištění přiměřené protihodnoty nebo napravení spáchané krivdy atd. Tyto dva druhy spravedlnosti zařazuje Aristoteles do

¹² „Řeční filozofové však pozapomněli, že stejně jako den předchází noci a znovu se po ní vrací, musí být právo odňato temnotám“. Text i poznámka – převzato a upraveno z HATTENHAUER, H.: Evropské dějiny práva, (1. vyd., Praha 1998, str. 47–48).

¹³ Převzato z DURZOI, G. – ROUSSEL, A.: Filozofický slovník, (1. vyd., Praha 1994, str. 222).

¹⁴ Upraveno z HATTENHAUER, H.: Evropské dějiny práva, (1. vyd., Praha 1998, str. 50–51).

tzv. etické spravedlnosti (někdy též materiální) a vedle ní stojí ještě spravedlnost zákonná (legální). Ta se domnívá, že „vše zákonné je i spravedlivé“¹⁵. Zde názorně vidíme, jak lze dokonce i spravedlnost rozdělovat do mnoha druhů, podle různých kritérií a přesto stále neopouštíme dané téma.

STAROVĚKÝ ŘÍM

V Římě nalezneme nejbližší spravedlnosti pojem „aequitas“, který nezahrnuje jen spravedlnost jako takovou, ale především rovnost, ale i slušnost. V římském právu byla rovnost (jako aequitas) v samém základu chápání spravedlnosti. Ovšem nutno podotknout, že starořímský pojem rovnost nelze zcela ztotožnit s dnešní rovností, jejíž chápání vzniklo v dobách osvícenského myšlení. Myšlenku pojetí spravedlnosti formuluje v Římě především právník Celsus v Digestech známou větou: „Ius est ars boni et aequi“ – tedy „Právo je umění uplatňovat to, co je dobré a spravedlivé“. Aequitas zde vyjadřuje vyšší spravedlnost, ba přímo slušnost. Aequitas nebyla žádným protikladem vůči ius (právu), nýbrž vyjádřením jeho obsahu. Existovalo právo strohé – ius strictum – a právo založené na rovnosti – ius aequum –, které později volně přešlo v pravomoc praetora formulovat žalobu dle svého úsudku. Zde se tedy již spravedlnost počíná hledat přímo v lidském rozumu. Spravedlnost v preatorském úředním právu je pojímána i v etickém smyslu¹⁶. Je vhodné se zmínit o „Rubikonu definic spravedlnosti“ – jedná se o výrok Catona staršího, později využit u dalších filozofů a právníků jako u Cicerona nebo Ulpiana. Jedná se o slavné zásady: „Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere“, tedy: „Čestně žít, druhému neškodit a každému dát, co mu patří (co jeho jest)“¹⁷. Přesné vystižení problému nalezneme v poslední zásadě „suum cuique tribuere“. Je to ono zachování rovnováhy spočívající ve faktu, že pokud ponecháme či dáme každému to, co mu náleží, tedy nebude mu upírat jeho věc, bude daný společenský vztah spravedlivý. Upřeme-li někomu protihodnotu, pak dojde samozřejmě k nespravedlnosti. Obnovení rovnováhy, čili rovnosti, bude zákonitě následováno i obnovením spravedlnosti. Tedy tato zásada „suum cuique“ je bezpochyby základním kamenem celé spravedlnosti a jejího chápání. Pokud si spravedlnost obrazně před-

stavíme jako váhy, pak výše uvedená zásada „každému, co jeho jest“ je ramenem těchto vah.

ZÁKLADNÍ TEZE KŘESŤANSTVÍ

Ani sláva Říma netrvala věčně a počal „ideologický boj“ – proti bohatství vystupovala chudoba, proti zotročování láska k bližnímu a proti mnohobožství mono-teismus – povstalo křesťanství a s ním celý nový systém idejí a pohledů na svět. Objektívni spravedlnost byla pro mnohé nalezena – v jediném Bohu a Písmu svatém, jako zjeveným příkazem Božím. Již první slova Bible jsou vyjádřením rovnovážného protikladu: „Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi... nad propastnou tůň byla tma... I řekl Bůh: ‚Buď světlo!‘ A bylo světlo. Viděl, že světlo je dobré, a oddělil světlo od tmy. Světlo nazval Bůh dnem a tmu nazval nocí...“¹⁸. Jen stěží bychom někde jinde našli v tak málo větách takové množství protikladů, které jsou v harmonii, v rovnováze, jsou odděleny spravedlivě. Bible je jedinečnou také z jiných, pro nás zajímavých, hledisek. Je to vlastně ideální zákoník, kde nejtěžší tresty jsou vždy nadpřirozené a to v podobě zatracení a odmítnutí blaženého posmrtného života¹⁹. Další jedinečnost spočívá v tom, že nikde jinde se nepoužívá tolik výraz „spravedlivý – nespravedlivý“. Spravedlivým je chápán ten, kdo dodržuje Boží zákony a přikázání a v Novém zákoně je také členem církve, jako organizace, bez níž není možné dojít posmrtné spásy. Nespravedlivými (svévolníky) jsou všichni ostatní, kteří nesplňují tyto podmínky. Závažným vyjádřením podmínek pro skutečnost stát se spravedlivým (v biblickém smyslu) je Desatero, které upravuje vztah člověk – Bůh, ale i člověk – člověk. V tomto druhém případě je však výsledkem opět spasení lidské duše po smrti, tedy ve své podstatě se neodlišuje porušení vztahu člověk – člověk a člověk – Bůh s ohledem na to, že v každém případě porušení je spáchán hřích a člověk se vždy nakonec zodpovídá Bohu, byť by byl potrestán již za svého života. Takový trest je vyjádření Boží vůle a jeho vykonavatel je jen nástrojem Božím. V Druhé knize Mojžíšově následuje za Desaterem část věnovaná konkrétním případům a je zde i oddíl „Požadavek spravedlnosti“, v němž nalezneme nejen příkaz spravedlnosti, který se skrze tisíciletí začlenil do našeho morálního kodexu. Jako typický příklad můžeme uvést „Nebudeš šířit falešnou pověst.“ nebo „Nepřidáš se k většině, páchá-li

¹⁵ Převzato a upraveno z RÁZKOVÁ, R.: Dějiny právní filozofie, (vyd. 2., Brno 1997, str. 44) a VEČEŘA, M.: Spravedlnost v právu, (1. vyd., Brno 1997, str. 19).

¹⁶ Podkladem HATTENHAUER, H.: Evropské dějiny práva, (1. vyd., Praha 1998, str. 86–87) a VEČEŘA, M.: Spravedlnost v právu, (1. vyd., Brno 1997, str. 20).

¹⁷ Překlad použit z VEČEŘA, M.: Spravedlnost v právu, (1. vyd., Brno 1997, str. 27–28).

¹⁸ Převzato a zkráceno z První knihy Mojžíšovy (Gn 1, 1–5) z BIBLE – ekumenický překlad, (7. vyd., Praha 1996, str. 21–22).

¹⁹ Zatracení jako trest při nedodržování spravedlnosti je uvedeno také v Knize přísloví (Př 11, 19): „Tak spravedlnost vede k životu, kdežto kdo se žene za zlem, spěje k smrti“. BIBLE – ekumenický překlad, (7. vyd., Praha 1996, str. 594).

²⁰ Převzato z Druhé knihy Mojžíšovy z BIBLE – ekumenický překlad, (7. vyd., Praha 1996, str. 83), označení v Bibli: Ex 23, 1–2.

zlo²⁰. Na první pohled se nám tyto myšlenky zdají jako poměrně moderní (zřejmě kvůli jejich aktuálnosti) a neuvědomujeme si, že jsou téměř 2200 let staré. Podobných příkazů (týkajících se spravedlnosti) najdeme v Bibli několik desítek. Jako nejvýstižnější ujištění, že Bůh je spravedlivý můžeme zde uvést citát z článků Knihy Jób „Všemocný je spravedlivý“ a „Spravedlivý je všemocný“: „Daleko je Bůh od svévolle, Všemocný od bezpráví. Podle toho, co člověk udělá, odplatí jemu, s každým nakládá podle jeho stezky... Bůh nejedná svévolně, Všemocný právo nepokrývá.“; „... Bůh nestrání velmožům, nedá přednost váženému před nuzákem, protože všichni jsou dílem jeho rukou. Umírají v okamžení, třeba o půlnoci... Není temnoty ani šera smrti, kde by se mohli skrýt pachatelé ničemností...“²¹ (jaká pozoruhodná podoba se starořeckým Thanatem a Moirami). Jasně vidíme dogma, že Bůh je spravedlivý a jako takový svoji spravedlnost dokazuje byť i smrtí lidí, kdy nepřihlíží k jejich sociálnímu postavení, ale dává smrt (a tresty po ní) všem stejně (resp. každému dle jeho „pozemských“ zásluh). Tedy opětovně hlásání ideje, že i kdyby se na tomto světě člověk „spravedlností nedovolal“, pak zajisté po smrti bude nastolena absolutní spravedlnost a smrt, která si nevybírá, je již předzvěstí této posmrtné spravedlnosti pro všechny. Připomeňme zde, že křesťanství vyrůstalo z kořenů náboženství utlačovaných, i když širokých, mas lidí, kteří v Římské říši a jejím sociálním podnebí nemohli pro sebe spravedlnosti docílit. Proto je v Bibli například majetek označován za nemorální a tak zde nalezneme i výrok Ježíše Krista: „... snáze projde velbloud uchem jehly než bohatý do Božího království“²². Skrze podobná varování před bohatstvím se Bible snaží zabezpečit sociální rovnost již v tomto životě. Uplatnění „zlaté zásady“ *suum cuique tribuere* (každému, co jeho jest) našlo své uplatnění i v Bibli a to ihned na několika místech, citujme jedi-

ný Kristův výrok: „...Odevzdejte tedy, co je císařovo, císaři, a co je Boží, Bohu...“²³. Závěrem k spravedlnosti v Bibli budíž řečeno, že podkladem k chování se spravedlivě na tomto světě je víra ve spravedlnost nadlidskou²⁴.

NEZNÁMÝ PRVEK SPRAVEDLNOSTI – VÍRA

Je zde prvek spravedlnosti, který, ačkoliv by se to mohlo zdát, není vázán jen na křesťanství a dědictví Krista, ale jak ukazuje nová doba, je něčím přírovným – je to víra. Tento prvek se málokdy dává do spojitosti se spravedlností, domnívám se však, že je to způsobeno odlišným pohledem na danou problematiku.

Již v úvodu této práce je citát I. Kanta o faktu, že bez spravedlnosti, ztrácí lidský život na tomto světě smysl. Veškeré naše konání je ovlivněno tím, že věříme v budoucnost, byť by tou budoucností měl být například zítřejší den. Bez víry v tento základní kámen naší existence bychom se evidentně vůbec o žádnou spravedlnost nesnažili. Proč taky? Nebylo by snad výhodnější ukořistit co nejvíce, kdyby každý z nás věděl, že za to nebude potrestán, protože již žádné „budoucnost“, kdy by trest mohl být vykonán, nebude? Samozřejmě. Tak, ačkoliv si to neuvědomujeme, je právě víra základem pro naše spravedlivé chování. Můžeme tuto víru nazývat různě (víra v budoucnost, víra ve spravedlnost – bez budoucnosti nebude spravedlnost, ovšem ani bez spravedlnosti nebude lidská budoucnost – opětovně se vracím k bohyni věčného zapomnění Léthé), můžeme ji začlenit do náboženského systému, či ji jednoduše ponechat v našem morálním kodexu. Touto zpětnou definicí se dostáváme ke skutečnosti, že spravedlnost je podmínkou lidského života.

²¹ Převzato z oddílu Jób z BIBLE – ekumenický překlad, (7. vyd., Praha 1996, str. 441), označení v Bibli: Jb 34, 10-12.; Oddíl Jób z BIBLE – ekumenický překlad, (7. vyd., Praha 1996, str. 441), označení v Bibli: Jb 23, 1-2.

²² Převzato z oddílu Evangelium podle Matouše z BIBLE – ekumenický překlad, (7. vyd., Praha 1996, str. 29), označení v Bibli: Mt 19, 24. Srov.: „Řecký výraz pro velblouda je totiž kamelos, ale podobné slovo kamilos znamená lano. A tak připadli na to, že řecký opisovač Bible se asi přepsal a změnil kamilos na kamelos, námořnické lano na velblouda; správně prý má tedy znít: snáze projde lano uchem jehly...“ – citát z FUČÍK, B. – POKORNÝ, J.: Zakopaný pes (aneb o tom jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, pořekadla a přísloví), 2. vyd., Praha 1992, str. 220).

²³ Převzato z oddílu Evangelium podle Matouše z BIBLE – ekumenický překlad, (7. vyd., Praha 1996, str. 32), označení v Bibli: Mt 22, 21. Dále také v Pavlově listě Římanům: „Dávejte každému, co jste povinni: daň, komu daň; clo, komu clo; bázeň, komu bázeň; úctu komu úctu; čest, komu čest“. Podkladem BIBLE – ekumenický překlad, (7. vyd., Praha 1996, str. 154), označení v Bibli: Ř 13, 7 a VEČEŘA, M.: Spravedlnost v právu, (1. vyd., Brno 1997, str. 28).

²⁴ Víra v různých podobách je vůbec základem pro spravedlnost. Pokud člověk nebude věřit například v lidskou morálku a nebude doufat, že na svoje chování dostane spravedlivou odezvu, pak se zajisté nebude chovat spravedlivě, převládne u něj snaha získat co nejvíce (např. majetku, počt atd.) a zjistí, že spravedlnost je mu přítěží při tomto hromadění majetku. Tím se zhroutí morální kodex a nespravedlnost by se začala šířit principem *domina*. Poté by následoval Hobbesův stav absolutní války, kdy každý je proti každému („Člověk člověku vlkem“). Naštěstí nás historie učí, že se často naleznou jedinec, který uvidí (také sobecky) svoji možnost právě v opětovném nastolení pořádku a tak zajistí zastavení „principu *domina*“. A snad právě toto „egoistické a sobecké“ chování je tou sociální brzdou, kdy v případě snahy jednoho získat více na úkor druhých, je zastaven obavou druhých, že přijdou o svůj majetek, svobodu atd. Tyto hranice stanovuje již zásada *suum cuique*, kdy není možno brát, co mi nepatří. Tedy v křesťanství je víra jasně zakotvena v Bibli, jako písmu svatému, ostatní věří například jen v morální kodex v nás či v prostou skutečnost, že pokud někomu vezmu jeho věc, bude po ní pátrat a v okamžiku dopadení mi způsobí problémy a utrpení. Lze se tedy pohybovat i na základní rovině, kdy nečinění zla, může být jen obavou ze skutečnosti, že po porušení této zásady, by mi bylo také činěno zlo, kterému se chci vyhnout.

REVOLUCE A ZMĚNY

Novodobými revolucemi v 17.–18. století se postavení spravedlnosti poněkud mění. Sociální rozpory dovádějí lid na barikády, kde bojují za sociální spravedlnost již nikoliv snášením utrpení v modlitbách, ale se zbraní v ruce. Hledá se nový zdroj spravedlnosti mimo Bibli, pro některé je nalezen v čistém lidském rozumu, přirozeném mravním zákonu v člověku atd. Spravedlnost se začíná v jazyce ztotožňovat s pojmem právo. Vedle přirozenoprávních teorií povstává právní pozitivismus, kde spravedlnost je ztotožněna s právem a vtělena do formy zákonů. 19. století se stává stěží právního pozitivismu. Rovnováha však spravedlnost neopouští, jak můžeme vidět ve slovech Rudolfa von Iheringa v knize *Boj o právo*: „Spravedlnost, která drží v jedné ruce váhy, jimiž odvažuje právo, má v druhé ruce meč, aby právo uhájila. Meč bez vah představuje holé násilí, váhy bez meče symbolizují bezmocné právo. Obojí patří k sobě a dokonalý právní stav panuje pouze tam, kde síla, jako spravedlnost vládne mečem, vyrovnává se dovedností, jakou umí zacházet s vahami.“²⁵ V této době boje o právo se také formuje proletariát, který si postupem času uvědomuje své nespravedlivé postavení. Tak našla uplatnění Marxova teorie odcizené práce a požadavky na sociální spravedlnost (resp. sociální rovnost). Ty se přetvořily v myšlenku komunismu – ideální společnost bez sociálních rozdílů. Otázky nespravedlivé mzdy v podobě vykořisťování (= nerovného odměňování) a výroby nadhodnoty byly ve své době vysoce aktuální. Přeceněnou ideou se však stalo společné vlastnictví a absolutní odsouzení soukromého vlastnictví jako původce všeho zla. Tyto myšlenky, které ačkoliv vznikly v 19. století, své uplatnění našly až ve 20. století. Neúnosnost situace si však neuvědomovali jen socialisté, ale ze soudobých spisů a projevů můžeme vidět, že i církve si byla této krize sociální spravedlnosti vědoma. Namátkou uvedme krátkou část spisu papeže Pia XI. z roku 1936: „Nekoná-li člověk práce na věci své, musí se spojit práce jednoho a věc (jmění) druhého; každá sama o sobě neprovede nic... Proto je docela nesprávné, připsuje-li se buď jediné kapitálu nebo jediné práci to, čeho bylo dosaženo jen spojením jejich výkonnosti; a je proto naprosto nespravedlivé, když ta neb ona z těchto dvou složek si přisvojuje veškerý výsledek díla, popírajíc účinnost složky druhé“²⁶.

SOUČASNÉ TEORIE – J. HABERMAS

Mezi současné právní filozofy, kteří se zabývají mimo jiné také spravedlností patří především J. Habermas a J. Rawls (dále by zde bylo možné připomenout H.L.A. Harta a R. Dworkina, ale jejich teorie se nesusouředují přímo na pojem spravedlnosti). Je obtížné charakterizovat učení Habermase a Rawlse, neboť jejich teorie jsou stále doplňovány, pokud ne samotnými autory, poté alespoň jejich „komentátory“, pro něž je především Rawls zajímavou problematikou (jak je vidět z četnosti různých článků, esejí a statí v časopisech zabývajících se především filozofií). Pokusme se jen stručně shrnout jejich názory na spravedlnost. Dle Habermase je spravedlnost otázkou etického diskursu, při němž lidé hledají společný závěr (konsensus). Problém porušení rovnováhy je tedy řešen „silou argumentů“, přičemž výsledná dohoda je pro jednání zúčastněných principem závazného jednání. Hlavní úlohu zde tedy hraje řeč, která je cestou k dohodě. Podmínkou této komunikace je platnost. Realita života není neměnná, a proto je platnost důležitým výchozím bodem spravedlnosti. Výše uvedené komunikace či lépe etického diskursu se člověk účastní svobodně a je zde schopen projevit svoji solidaritu a dokázat, že je schopen převzít také odpovědnost za jiné (tedy morální – etický přístup)²⁷.

SOUČASNÉ TEORIE – J. RAWLS

John Rawls se obrací především na spravedlnost sociální. Ve své knize *Teorie spravedlnosti* uvádí: „Spravedlnost je první ctností společenských institucí právě tak, jako pravda je první ctností systémů myšlenek“. Zde vidíme nejen oddělení spravedlnosti a pravdy, ale i propojení spravedlnosti a institucí²⁸. Tato první ctnost institucí se zcela neztotožňuje se spravedlností týkající se jednání, i když se částečně překrývá. I ty zákony či instituce, které dobře fungují, musí být odstraněny, pokud jsou nespravedlivé, případně je nutné je změnit. Pro Rawlse je spravedlnost jako fairness (slušnost) – základ pro původní smlouvu, se kterou bychom všichni v „původním stavu“ souhlasili, aniž bychom předtím něco přesnějšího věděli o našich vzájemných cfelech a úmyslech²⁹. Pod-

²⁵ Převzato z RÁZKOVÁ, R.: *Dějiny právní filozofie*, (vyd. 2., Brno 1997, str. 212–213).

²⁶ Překlad projevu papeže Pia XI. „*Quadragesimo anno*“ převzat z VAŠEK, B.: *Cesty k sociální spravedlnosti*, (2. vyd., Praha 1936, str. 31).

²⁷ Podle MACHALOVÁ, T.: *Úvod do právní filozofie*, (1. díl, 1. vyd., Brno 1998, str. 144–151).

²⁸ Překlad převzat z RICOEUR, P.: *Spravedlnost a pravda*, *Filozofický časopis*, (roč. 44, 1996, č. 2, str. 279) a text převzat a upraven tamtéž.

²⁹ Převzato a upraveno z MÜNNIXOVÁ, G.: *Svoboda – rovnost – bratrství – spravedlnost*, *Filozofický časopis*, roč. 44, 1996, č. 6, str. 1018). Rawls formuluje dvě zásady spravedlnosti: „První: Každý člověk má mít stejné právo na co nejširší systém základních svobod, které jsou slučitelné s obdobnými svobodami pro jiné lidi. Druhá: Sociální a ekonomické nerovnosti mají být upraveny aby a) se u obou dalo rozumně očekávat, že budou ku prospěchu kohokoliv, a b) byly spjaté s pozicemi a úřady příslušnými pro všechny. ... Nespravedlnost v duchu tohoto pojetí spočívá jednoduše v nerovnostech, které nepřinášejí užitek každému členu společnosti...“

mínkou vzniku této smlouvy je vzájemné uznání se jako svobodných a rovných osobností. Lidé by neměli požadovat žádné výhody, které by nebyly ku prospěchu i těm nejméně zvýhodněným. Místo, kde již tento princip obvykle funguje je např. rodina – „...členové rodiny si obvykle nepřejí mít něco více, pokud nemožou dosáhnout toho, aby to posloužilo zájmům ostatním členům rodiny“³⁰. Zaručením naprosté rovnosti (=spravedlnosti) je „závoj nevědomosti“ (veil of ignorance), kdy člověk nezná při rozhodování svoji pozici. To zaručuje chtění každého, aby měl stejné výhody jako ostatní, neboť netuší, co jej čeká v budoucnosti a má ve své podstatě strach sám o sebe. Jedná proto spravedlivě³¹. Pokud provedeme historické srovnání, zjistíme, že jsme schopni tyto teze ve své obměně nalézt již u starých Řeků a Římanů (u Řeků – viz určení Moirami, osud a Thanatos, u Římanů pak demokracie, na které se aktivně podíleli všichni plnoprávní, jež se ve svých funkcích často střídali, všichni měli právo účastnit se sněmů a jejich jednání proti obci – státu bylo chráněno ostrakismem – střepinovým soudem, kdy byl vyhoštěn každý, kdo mohl představovat ohrožení svobody a rovnosti plnoprávných, neznal tedy svůj budoucí osud a bál se jednat proti zájmům ostatních).

Habermasova i Rawlsova teorie bezpochyby přinášejí nové světlo pro náhled na problém spravedlnosti. Uskutečnění těchto teorií (zvláště Rawlsovy) se nám může zdát na první pohled jako utopie, ovšem při podrobnějším zkoumání zjistíme, že realizace nebude sice jednoduchá, avšak nikoliv neuskutečnitelná. Stálý zájem ostatních myslitelů o tyto myšlenky a jejich exegezi a rozvoj dokazuje, že nejsou jen mrtvými frázemi, ale spíše „hubbou budoucnosti“, o níž můžeme doufat, že není příliš vzdálená.

ULPIANOVA VĚČNÁ PRAVDA

Záměrně jsem si na závěr „nechal“ názor starořímského právního filozofa Ulpiana: „Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi“ – spravedlnost je trvalá a stálá vůle přiznávat každému, co mu náleží³². V mnoha překladech je slovo „vůle“ nahrazováno slovem „snaha“, které se mi zdá výstižnější, již jen pro fakt, že ve slově „snaha“ je více zřetelná rozumová složka. Avšak nejzásadnějším místem jsou zde slova „...trvalá a stálá...“ (někdy nahrazováno jako „...pevná a trvalá...“). To je onen bod, který je klíčem k pochopení spravedlnosti jako „problému“ nebo „otázky“. Dovede to, že vše, co bylo zde (a nejen

zde) o spravedlnosti řečeno, není bez života. Každý názor se stal součástí toho, co dnes vidíme jako spravedlnost. Včlenila se tam řecká Diké, římská aequitas, Boží rovnost pro všechny a neomylnost „Vševědoucna“, napoleonská rovnost atd. Ani jedna ze zde uvedených teorií a definic spravedlnosti není chybnou, neboť zde nejde o to, kdo „zvítězí“, ale jedná se o stálou syntézu. Spravedlnost je STÁLÁ a TRVALÁ snaha. Není bez zajímavosti, že v překladu Ulpianovy definice je používáno slovo „přiznávat“ (a nikoliv „přiznat“), tedy nedokonavý slovesný tvar, který není ukončen, probíhal v minulosti, probíhá v současnosti a bude probíhat i v budoucnosti. Tedy „problém spravedlnosti“ nelze nijak jednoznačně vyhodnotit a „vyhlásit vítěze“ – ve chvíli, kdy by se tak stalo, byl by to konec spravedlnosti. Uzavřený problém již nemá světu co říci. Doufejme tedy, že budoucnost nepřinese jen další názory na problém spravedlnosti, ale také větší všeobecné uvědomění v této oblasti a to nejen v ohledu na „budoucí současnost“, ale také na minulost a skrze tyto všechny pohledy uvědomění přinese i něco více k lidskosti, které je zapotřebí ve všech dobách.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BIBLE – ekumenický překlad, 7. vyd., Praha 1996.
 ČAPKA, F.: Slovník českých a světových dějin, 1. vyd., Brno 1998.
 DUROZOL, G. – ROUSSEL, A.: Filozofický slovník, 1. vyd., Praha 1994.
 FUČÍK, B. – POKORNÝ, J.: Zakopaný pes, 2. vyd., Praha 1992.
 HATTENHAUER, H.: Evropské dějiny práva, 1. vyd., Praha 1998.
 KINCL, J. ET AL.: Římské právo, 2. vyd., Praha 1995.
 KLIMEŠ, L.: Slovník cizích slov, 5. vyd., Praha 1994.
 MACHALOVÁ, T.: Úvod do právní filozofie, 1. díl, 1. vyd., Brno 1998.
 MADAR, Z. ET AL.: Slovník českého práva, 1. vyd., Praha 1995, 2 sv.
 MÜNNIXOVÁ, G.: Svoboda – rovnost – bratrství – spravedlnost, Filozofický časopis, roč. 44, 1996, č. 6, str. 1003–1020.
 RÁZKOVÁ, R.: Dějiny právní filozofie, vyd. 2., Brno 1997.
 RICOEUR, P.: Spravedlnost a pravda, Filozofický časopis, roč. 44, 1996, č. 2, str. 277–290.
 STÖRIG, H. J.: Malé dějiny filozofie, 5. vyd. Praha 1996.
 VAŠEK, B.: Cesty k sociální spravedlnosti, 2. vyd., Praha 1936.

Rawls uplatňuje i princip rozdílnosti, jímž charakterizuje určitou pozici. Z ní je zapotřebí posuzovat společenské a hospodářské nerovnosti příslušné společnosti, tzn. zohlednit specifickou rozdílnost této pozice – rozumí se srovnání s nejméně zvýhodněným členem společnosti.“ Převzato a zkráceno tamtéž.

³⁰ Citát z Rawlsovy Teorie spravedlnosti (str. 72) převzat z MÜNNIXOVÁ, G.: Svoboda – rovnost – bratrství – spravedlnost, Filozofický časopis, roč. 44, 1996, č. 6, str. 1019.

³¹ Podkladem RÁZKOVÁ, R.: Dějiny právní filozofie, (vyd. 2., Brno 1997, str. 151–152).

³² Překlad Ulpianova citátu z Digest převzat z VEČEŘA, M.: Spravedlnost v právu, (1. vyd., Brno 1997, str. 27).

VEČEŘA, M.: Sociologie práva v textech, 1. vyd., Brno 1998.

ZAMAROVSKÝ, V.: Bohové a hrdinové antických bájí, 3. vyd., Praha 1982.

ŽIDLICKÁ, M. – SCHELLE, K.: Právní dějiny, 1. díl – starověk, 1. vyd., Brno 1998.